

Sófár

2010. 06. 15.

עתון הקהילה היהודית בני-רעג'האזה – a Nyíregyházi Zsidó Hitközség lapja

„...ŐRIZŐJE VAGYOK?...”

...Amikor a bibliai történetben a Teremtő számon kéri Káintól, az első gyilkostól: „Hol van Ábel, a testvéred?” Káin cinikus választ ad: „Nem tudom! Talán őrizője vagyok az én testvéremnek?” Ezt a káini magatartást - amelyet minden jóérezsű ember elutasít - követnénk mi is, ha hasonlóképpen válaszolnánk a kérdésre: Hol van a ti félmillió zsidó honfitársatok, akik 70 éve még itt voltak? Hol van az 5000 nyíregyházi zsidó, akik még itt éltek 1943-ban és '44 elején?...

A félmilliót a 20. század közepének halálgyárai válogatás nélkül kivégezték. És valljuk be, igazi magyarok, köztük a nyíregyházi őseink is, ehhez lelkes segítséget nyújtottak. Némelyikük félelemből, némelyikük közönyös engedelmességből, és sokan meggyőződésből, sokan örömmel és nagy

buzgósággal teljesítették a parancsot, és gettókba, majd gyűjtőtáborokba terelték egykori jó ismerőseiket...

Az áldozatok és a poklot megjárt túlélők mellett meg kell emlékeznünk a holokauszt idején élt emberek két másik csoportjáról is.

Az egyik az elkövetők, a parancs kiadók, a gyilkosok és segítőknek csoportja. Számomra az ő sorsuk is tragikus. Nem voltak ezek az emberek született gonosztevők, nem voltak született gyilkosok, és nem születtek szörnyetegként. De valaki vagy valami gonosztevévé, gyilkoskává és szörnyetegkévé tette őket. Előbb talán vívódott a nyíregyházi csendőr, meg az SS katona is, hogy megtegye-e azt, ami ellen tiltakozott a lelkiismerete. De aztán megnyugodott: „Hiszen ezek csak zsidók... és

különböben is, parancsot teljesítek.” És pár nap múlva már gondolkodás nélkül követte el a legnagyobb gaztetteket, ártatlan gyerekek és öregek, férfiak és nők meggyilkolását ugyanazzal a kezével, amivel munkaidő után a saját gyerekét és feleségét simogatta meg...

És emlékezzünk meg a csendes szemlélőkről. Akik tehetnék a jót, de nem teszik, és ez válik a bűnüké. Akik látják az elhatalmasodó gonosztságot, de nem szólnak, mert nem mernek. Akiknek naponta döntéseket kell hozniuk, hogy passzívan szemléljék-e mások szenvedését, ezzel megőrizve saját biztonságukat, vagy a szívükre hallgatva lépjenek fel az igazságtalanság és gonoszság ellen, életüket kockáztatva.

Hála Istennek, a vészorszak idején is sokan választották az utóbbit: Nem váltak néma cinkosokká, hanem segítettek. Ma már több mint 23 ezren kapták meg a Világ Igaza kitüntetését, köztük kb. ezer magyar. Nagy részük posztumusz kitüntetésként, mert egész életükben nem beszéltek róla, nem dicsekedtek vele, hogy élelemmel, ruhával, rejtkehellyel vagy más módon segítették a halálra ítélteteket.

Most, amikor fejet hajtunk meggyilkolt honfitársaink emléke előtt, szóljon ez a főhajtás az embermentők nagyságának is. Akik a becsületes halált többre értékelték a becstelen életnél, és tényleg, sokuknak az életével kellett fizetnie emberszeretetéért.

Példájuk legyen ma is iránymutató előtünk... A káini kérdésre nekünk pozitív választ kell adnunk:

Igen! Őrzői vagyunk a testvéreinknek!

Részletek Gáll Ottó, az Eötvös Károly Magyar-Izraeli Baráti Kör elnöke június 6-án, a Mártírok Emléknapiján elhangzott beszédéből.

Koszorúzás a városi emlékműnél. Király Miklós felvétele

A FELEDHETETLENRE EMLÉKEZTÜNK

A Buchenwald Emlékhely és Alapítvány vezetősége a tábor felszabadulásának 65. évfordulójára kegyeleti megemlékezést szervezett. Az április 10-13. közötti rendezvényekre az egykori foglyok mellett meghívták a Szövetséges Haderők azon katonáit is, akik részt vettek a foglyok életének megmentésében és Weimar város felszabadításában.

A foglyok népesebb csoportjai a volt Szovjetunióból, Izraelből, Lengyel- és Franciaországból érkeztek. A négy nap szép színfoltja volt a francia hadsereg tiszti köteléke csapatzászlóval.

A rendezvény mottója a Buchenwaldi Eskü volt, amelyet az életben maradt 21 ezer Häftling közül a még mozogni tudók mondtak el az Appellplatzon 1945. április 19-én. Az Eskü egy mondata most német és angol nyelven szálláshelyünk, a Hotel Elephant (Hitler kedvenc weimari szállodája) főbejárata fölött egy transzparensen volt kifüggesztve: „...Célunk a szabadság és béke új világának felépítése...”

Sokak szerint a 65 éve megfogalmazott Eskü szelleme még ma is aktuális!

Bennem élő kép buchenwaldi első fogadtatásomról: 1944. június elején Birkenauból érkező ezer fős csoportunkat a rámpától az Appellplatzig kutyás SS sorfal verte végig. Most, évtizedek múltán az új Németország állampolgárai, az Emlékhely munkatársai és önkéntes segítők fogadtak szívélyesen, és segítettek négy napos ittlétünket. Többször voltam már Buchenwaldban, de a mostani egész millió minden eddigin túltett. Van, aki szerint ennek az oka: „lehet, hogy a 70. évfordulóra már nem lesz, akit meghívjanak...”

10-én az IKBD (Buchenwald-Dora és Táborainak Nemzetközi Bizottsága) rendezvényén vettem részt. Az ülésen elhangzott több bejelentés közül csak egy igen fontosat: a Nemzetközi Táborbizottságok vezetőinek értekezletén elvetették azt a kísérletet, amely a kommunizmus áldozataira való emlékezést össze akarta mosni a nácizmus áldozatairól való megemlékezéssel.

Délután a weimari városházán ünnepélyes keretek között írásban örökítették meg az IKBD csatlakozását a volt KZ emléket ápoló, segítő Buchenwald Egyesülethez.

Este Thüringia Szabad Állam miniszterelnök asszonya, Christine Lieberknecht adott fogadást a katonaveteránok, Häftlingek és vendégek tiszteletére. Itt tüntette ki a Thüringia Szolgálatáért Éremmel az IKBD elnökét, Bertrand Herzet és Floreal Barriert.

Április 11-én, az évforduló napjának reggelén a francia tiszti kötelék és a francia Häftlingek közösen tisztelegtek a Nemzetek Útján a francia nemzeti emlékoszlop előtt.

A központi emlékünnepekre a nemzetek zászlóival övezett egykori Appellplatzon került sor. Németek és külföldiek, egyének, családok és csoportok ezrei gyűltek össze virágokkal, koszorúkkal, többen nácizmus ellenes transzparenssekkel.

Az IKBD elnökének és a tartomány kultuszminiszterének megnyitója után Thüringia Szabad Állam miniszterelnök asszonya köszöntötte a megjelenteket, majd prof. Dr. Norbert Lammert, a Bundestag elnöke emelkedett szólásra. Nagysikerű ünnepi beszédéből csak két gondolat:

- az itteni szörnyűségeket 65 év után sem lehet meg nem történné tenni, sem elfeledni, ezekből tanulunk kötelező;

- emlékeznünk, emlékeztetnünk és okulnunk kell, mert nem csak népünknek, hanem a világnak is felelősséggel tartozunk. A mai nap egy fontos alkalom, hogy nemet mondjunk a feledésnek...

A beszéd után Jorge Semprun volt Buchenwald-Häftling és egy, az Emlékhelyen dolgozó amerikai önkéntes, Rebecca Rinar szólalt fel, majd Weimar város és megye vegyes kórusa adta elő a Buchenwald Lied-et.

Ezt követően a diplomáciai testületek képviselői, az egykori Häftlingek, a katonaveteránok, az ünnepségre megjelent szervezetek és személyek helyezték el a kegyelet és megemlékezés koszorúit, virágait, és hajtottak fejet Buchenwald 56 ezer áldozatának Emlékművénel. Aki nem hozott magával virágot, szegfűt, rózsát kaphatott...

Az Emlékmű, egy, az Appellplatz talajára épített, kb. négy négyzetméter nagyságú fémlap, közepében ötven ország neve látható, amelyek polgárai Buchenwald foglyai voltak. A fémlapot állandóan 37 Celsius fok testhőmérsékleten tartják.

Az Ettersberg-hegy klímája mit sem változott, most is a régi volt: 6-8 fok, 60-80 km/órás széllel. Vendéglátóink a meghívot-

takat fűtött – egyik oldalán nyitott – sátorban helyezték el, a székekre plédeket biztosítottak.

A turisták, egyéni és csoportos zárandokok a rendkívül kellemetlen idő ellenére is kitarítottak a rendezvény végéig.

Mint évtizedek óta, most is sok német és külföldi tartja kegyeleti, társadalmi kötelezettségének a Buchenwald Emlékhely felkeresését – mintegy zárandokhelyként -, különösen az évfordulók napján.

A koszorúzás után a zsidó áldozatok emlékművénél izraelita istentisztelet keretében Kádist és Él molé rachamim-ot mondtunk közösen.

Az elvonuló tömeg megtekinthette a volt tábor területén a bunkert, a krematóriumot, a múzeumot és az egyes nemzetek barakkjai helyén lévő emlékköveket, táblákat.

A meghívottak egy része a Glockenturm-nál is elhelyezte koszorúit, virágait. Többen ekkor keresték fel a Nemzetek Útján saját országaik emlékoszlopait.

A harmadik napon az 1943-ban alapított Nordhausen-i Dora KZ évfordulós megemlékezésére utaztunk.

Dora foglyai építették itt a hegyoldalba azt a földalatti hatalmas tárnát, amelyben a német „csodafegyver”, a V-2 gyártása és összeszerelése történt. A föld mélyében kapott helyet a tábor is. Egy év után Dora lett Buchenwald legnagyobb melléktábor. 1944 októberében Mittelbau-Dora néven több melléktáborral és 30-40 ezer közötti átlag fogolylétszámmal önálló táborral alakították. Több mint húszezer szovjet, lengyel, francia és magyar Häftling vesztette itt életét.

Az ünnepségre a krematórium előtti szoborcsoporthoz került sor. Megnyitó után a Mittelbau-Dora Emlékhely vezetője, Dr. Jens-Christian Wagner mondott köszöntőt, az ünnepi beszédet Thüringia Szabad Állam igazságügyi minisztere, Dr. Holger Poppenhäger tartotta, majd két egykori fogoly – a Vásárosnaményből elhurcolt, most az USA-ban élő – Lázár Ernő és egy trieszti társa, Dr. Boris Pahor szólalt fel. Ezután a Dora Ifjúsági Egyesület fiataljai adtak – volt foglyokat alakítva – korhű műsort. Az előző napi időjárás itt még esővel „gazdagodott”, de a tömeg végig kitarított.

A koszorúzást követően az új kiállítást tekintettük meg.

Németországban az egykori törzstáborok (Bergen-Belsen, Buchenwald, Dachau, stb.) helyén oktatási-képzési központokat hoztak létre. A korszerűen berendezett intézményekben középiskolások, egyetemisták százai tanulják, „tapintják” a 20. század történetét, szembesülnek az egykor volt valósággal. Sok fiatal tölti itt tanulással, kutatással szünidejét. Jelentős az itt tanultak alapján diplomázók száma is.

A negyedik napra vendéglátóink megszervezték, hogy a melléktáborok volt foglyai felkereshessék akkori „munkahelyeiket”.

Egy volt bajtársammal, az Észak-Erdélyből deportált, ma Izraelben élő Lázár Lászlóval és lányával utaztunk el a Zeitz melletti Rehmsdorfba. Itt a lebombázott benzinyár újjáépítése volt a foglyok feladata. A „Wille” fedőnevű KZ egyike volt

Buchenwald nagy melléktáborainak, ahol a halálozási arány meghaladta a 80 százalékot.

Találkozásunkra M. Meissner polgármester és L. Czossek helytörténész lakossági fórumot szervezett, amelyre mintegy ötven érdeklődő, köztük a körzet országgyűlési képviselője jött el. A három órás kótetlen beszélgetés után megkoszorúztuk a volt táborunk előtti emlékkövet.

„Wille” kiürítésének 65. évfordulója napján a Bundeswehr Leipzigi Helyőrségének díszalegysége tartott – katolikus tábori lelkészünk közreműködésével – kegyeleti megemlékezést, majd koszorúzott és tisztelgett a KZ áldozatainak emléke előtt.

Rehmsdorfból bajtársam édesapjának Altenburgban lévő örök nyughelyét kerestük fel és helyeztünk el rá virágot és köveket. Az egykori tömegsír fölé szép márvány obeliszket emeltek, amelyre – azonosításuk után – felvésték az áldozatok adatait. A tömegsír ápolt, koszorú és virág borítja.

Két rövid részlet Buchenwald 1937. júliusi megnyitásának 70. évfordulóján, 2007-ben kiadott Weimari Nyilatkozatból:

A buchenwaldi koncentrációs tábor volt foglyainak felhívása Weimar város polgáraihoz:

„(...) Mára már sokan eltávoztak közülünk az élők sorából, s velünk együtt feledésbe merül majd a nemzeti-szocializmus terror-uralmának élő emlékezete.(...) Egyre jobban, mint valaha, nyugtalanít bennünket az a kérdés: ki beszél majd a nácik bűntetteiről, ki száll szembe majd a neonácikkal, a demokrácia és az emberi méltóság megsértőivel? Ki beszél és harcol majd a nevünkben, ha mi már nem leszünk? (...)

Weimar város képviselőinek nyilatkozata a buchenwaldi koncentrációs tábor egykori foglyainak:

(...) Mindig teljes erővel fogunk küzdeni a nemzeti-szocialista eszme, a fajgyűlölet és az antiszemitizmus ellen. Tudjuk, hogy az emberi jogok, a szabadság és a demokrácia nem magától értetődő dolgok, hanem ezeket napról napra újra kell élni és újra kell védeni.”

Kovács László

Tisztelt emlékező közönség! Tisztelt Barátaim!

Külön szeretettel köszöntöm a körünkben lévő holokauszt túlélő Barátaimat!

Elszorult torokkal 92 éves, Auschwitz-Birkenau földi poklát megjárta édesanyám, Dienes Sámuelné született Simkovits Rozália, Gyöngyike néni gyerekeként állok itt. Nem én választottam ezt, a zsidóság megélt szenvedése választott engem. Ahogy Luther mondta:

sokáig hallgatni, és a hangok elcsuklottak.

„Az emlékezés segít, a múlt megtisztításában a holokausztra való megemlékezés hozzásegít a megtisztuláshoz” – mondja Moricone.

Nobel díjas írónk, Kertész Imre írja: „A holokausztban az a borzasztó, hogy az a keresztény kultúrkörben történt meg, így a szeretet eszményében hívő kereszténység nehezen tud vele szembenézni.”

Még 66 év után is kísért a szembenézés hiánya.

És most talán formabontó leszek: Köves Slomó rabbi azzal a gondolattal él, hogy próbáljunk újfajta értelmezést adni a holokauszt bemutatásának, hogy azzal ne oly büntudatot ébresszünk, amely a lélek rossz ellenállását szülheti, hanem a csöndes megértés-együttérzés világához jussunk közelebb. Nem könnyű!! – mert Konrád György szerint „ha

elveszítjük múltunkat, elveszithetjük önmagunkat.”

A szenvedő elesettek láttán nem mindig követtük a keresztény humanizmus alaptörvényét, mely így hangzik: „szeresd felebarátod, miként tenmagad”, és az ige nem folytatódik úgy, hogy de kivéve bárkit is! Vajon a megkövetés pápai imáját ismételtük-e a szívünkben? „Káin bélyegét hordozzuk

homlokunkon... bocsásd meg nekünk Urunk azokat a szidalmakat, amelyekkel a zsidó nevet illettük.” Bizony tudnunk kellett, hogy mit cselekszünk. A kitaszítottság és szenvedés láttán érzett közöny vagy részvétlenség személyes megnyilvánulásaival hozzájárultunk, hogy az erkölcstelenségnek gátja szakadt. Hozzáteszem II. János Pál pápa mély gondolatát: „Az igazi keresztény ember nem lehet antiszemita!”

Elsősorban a fiataloknak mondanám Kossuth Lajos szép gondolatait: „Én ember és ember között faj, nyelv, vallásfelekezet miatt soha nem tettem s nem is fogok tenni különbséget, az antiszemitikus agitációt, mint a 19-ik század embere szegyenlem, mint magyar röstellem, mint hazafi kárhozzátalom.”

Engedjék meg, hogy zsidó emberként mégis Erdő Péter bíboros Úr az Élet Menetén elhangzott gyönyörű gondolatait idézzem: „Semmilyen politikai számítás nem igazolhatja az Isten képére teremtett ember méltóságának meggyalázását vagy lebecsülését... az emberek közötti testvériség, a természetes jóézés, segítőkészség és együttműködés rombolását, a szeretet kultúrája helyett a gyűlölet, a feszültség, a zűrzavar terjesztését.”

És most gondolatban legyünk együtt egy nagy családi ágynál, és hallgassunk tündérmeséket a szellem és a szeretet kultúrájáról:

„Ezt teszi véletlen a szeretet, hogy megismerjétek szívetek titkát, s e tudás által az Élet szívének egy darabjává válnatok.” – és szemünk sohasem lesz fátyolos az emberi borzalmaktól, mivel azok már soha többé nem lesznek.

Úgy legyen!

Emléktábla a gimnázium aulájában

„Itt állok, nem tehetek másképp.”

Gyerekként, emlékszem, egy nagy családi ágyunk volt, ahol édesanyám próbált beszélni a mondhatatlanról: kisvárdai gettó, nagy utazás – marhavagon, sorban állás, Mengele, szétválasztás, túlélő fürdő, bűz, éhezés, Appell, rothadó krumplihéj kiszedése a szemétből, és ezért is a szörnnyű büntetés. Aztán hol ő, hol mi a testvéreimmel nem bírtuk

KINEK A VESZTESÉGE?

Az előbbi beszéd 2010. május 22-én a kisvárdai Bessenyei György Gimnázium és Kollégium dísztermében, a helyi elhurcoltak emlékére rendezett rendkívül színvonalas emlékest részeként hangzott el. A rendezvény méltósága talán azzal érzékeltethető a legegyszerűbben, hogy a zsúfolásig megtelt helyiségben az előadók kivül egy légy zümmögése sem volt hallható, és érzékelhető volt a visszafojtott lélegzetvétel jellemezte figyelem. Maximális elismerés, köszönet illeti a szervezőket (Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség, Kalanit Magyar-Izraeli Baráti Társaság kisvárdai szervezete, Kisvárdai Városszépítő Egyesület, valamint a Bessenyei György Gimnázium és Kollégium).

A program bevezető részében az intézmény történetének ismertetése során megtudhattuk, hogy az iskola jórészt zsidó polgárok kitartó lobbizása, munkája, anyagi segítsége eredményeként válhatott valósággá. Kontrasztként nyomasztó „élmény” volt hallgatni az iskola tehetséges diákjai által előadott statisztikai kimutatást, mely évfolyamonként taglalta a kezdeti harminc százalékos zsidó származású diákok arányának csökkenését a numerus clausus és az egyéb zsidótörvények hatására, míg 1944-re mindösszesen egyetlen főre korlátozódott a létszám. Aki már nem tudott megjelenni az érettségi vizsgán, mert aznap hajtották gétóba:)

A már több alkalommal megméretett és díjat nyert, szintén az iskola tehetséges diákjai előadásában meghallgatott zenemű segítette az addigi benyomások elmélyítésében, és egyben komoly zenei élményt nyújtott a hozám hasonló komolyzenei analfabéták számára is.

A több felszólalás sorában elhangzott itt olvasható beszédben engem ott, akkor a Köves Slomo idézet érintett

meg a legmélyebben.

Itt még engedtessek meg nekem egy kis személyes: Bocs Gabi, amiért csak utólag jutott eszünkbe, hogy a közös Kaddishoz Téged is ki kellett volna szólítanunk. Közöttünk a helyed, azaz közöttünk mindig van helyed. Értsd jól!

Bálint András az előadó művészet legmagasabb régióit is meghaladó rendkívül szuggesztív, a költő és sorstársai vívódásait, tragédiáját próza és vers elementáris erejű szintézisével tapintható közelségbe hozó Radnóti estjének hatását alátámasztotta, fokozta a patinás intézmény folyosóin elhelyezett korabeli tablók hangulata, melyekről zsidó és egyéb felekezeti diákok zsidó és egyéb felekezeti tanárokkal közös egységben, közös szellemiségben mosolyognak vissza a mára kissé zavarodottá vált szemlélőre. Emlékeztetve túl a személyes tragédiákon egy végérvényesen megsemmisített, megismételhetetlen eszmeiség, milió pusztulására is.

Kinek a vesztesége?

Talán a kérdés megér(te)tése lehetne az első lépés a Köves Slomo szerint (is) helyesnek vélt úton.

Sárosi György

A HÁROM HÉT ÉS A KILENC NAP

Tamuz hó 17-én, a polgári naptár szerint az idén június 29-én kezdődik az úgynevezett három hét. Egyike ez a nap a négy kis böjtnapnak. Hajnalhasadtával kezdődik a böjt, tehát előző este még lehet enni.

Öt oka van a böjtnak. Mózes ezen a napon jött le először a két kőtáblával Szináj hegyéről, és ezt a két kőtáblát, mikor meglátta az aranyborjút, összetörte. A második ok, hogy az első Szentélyben aznap szűnt meg az áldozat bemutatása. Ezek helyébe léptek tulajdonképpen az imák. Harmadik ok, hogy mindkét Szentély falán Tamuz hónapban ütött rést az ellenség: az első falán Tamuz 9-én, a másodikán tamuz 17-én. A negyedik ok: Antiochus, Epiphanész szír-görög király főembere ezen a napon égette el a Tórát. Ugyancsak ő volt, aki ezen a napon bálványt állított a Szentélyben, és ez a böjt ötödik oka.

A három hét során különböző fokozatú gyász-szokások vannak érvényben. Tamuz 17-től Áv hó elsejéig a rabbinikus hagyomány szerint meg lehet állapodni az eljegyzés időpontjában, de lakoma és vigasság nélkül. Ebben az időszakban még szabad húst és bort fogyasztani. A haját és a szakállat a három hét alatt egyáltalán nem vágják, Tisa Be'Áv héteig azonban a bajuszt meg lehet igazítani és a körmöt is le lehet vágni. Ros chodes Áv-tól a szabályok szigorodnak, innentől kezdve kilenc napig már nem esznek húst és nem isznak bort, nem mosnak ruhát, és szüneteltetik a peres ügyeket.

Áv hó 9-én (az idén július 20.) 25 óras böjtöt tartunk, ami – a nyári meleg miatt – talán még nehezebb, mint a jom kipuri böjt. A szeuda mafszeket, a böjt előtti étkezés során alacsony széken ülnek, általában kemény tojást és kenyeret fogyasztanak. Este a maariv ima keretében is alacsony széken vagy a földön ülve olvassuk fel Jeremiás siralmait. Reggel talit és tfilin nélkül imádkozunk. Három embert hívnak fel a Tórához majd a haftara után az erre a napra szerkesztett Kinot-okat olvassák fel. Este a mincha imát már talitban és tfilinben mondjuk, majd a hétköznapi maariv és holdszentelés után – mivel a húsevés és borivás tilalma másnap délig tart – tejes ételek fogyasztásával vetünk véget a böjtnak.

Meiszinger István

VANNAK MÉG TANÚK IV.

Amikor megérkeztem Nánási Mihálynéhoz, a gondozónő fogadott. Éva néni egy fotelban ült, körülötte könyvek, rejtvények. Betegsége óta nem meri a lakását elhagyni, még kísérettel sem.

Csak otthonában érzi magát biztonságban.

87 éves, de vonásai még mindig sejtetni engedik, milyen szép lehetett 1944 májusában, 21 évesen, karján 6 hónapos kislányával.

Nánási Mihályné Webermann Éva. 1923. augusztus 19-én született Beregszászon. Édesanyja: Weiszberger Fáni, testvére Webermann Jenő.

Jómódú beregszászi családból származom. Apám, Webermann Márton vallásos volt, tartottuk az ünnepeket. Ő rendszeresen járt templomba, de engem nem érdekelt különösebben a vallás.

Beregszászon jártam állami iskolába. Volt egy magyar gimnázium, ott érettségiztem, majd férjhez mentem Friedmann Gézához.

Született egy kislányunk, Anna-mária.

1944. májusban a férjem már munkaszolgálatos volt. Engem anyámmal, apámmal, a testvéremmel és az akkor 6 hónapos kislányommal, Annamáriával vagonírozta be. Borzasztó körülmények között utaztunk négy napig. Össze voltunk zsúfolva, nem tudtam mit enni adni a gyermekemnek. Négy nap utazás után megérkeztünk Auschwitzba. Zűrös volt, ordítózás, én majd' elájultam, hogy hova kerültem.

Sorba állítottak bennünket. Ott volt az a híres orvos, Mengele, az válogatott. Voltak vele rabok, zsidó rabok, akik magyarul beszéltek.

Segítettek a kiválogatásban, szaladgáltak a sorok között.

Mengele a kezével mutogatott: te jobbra mérsz, te balra mérsz, te ide, te oda.

Borzasztó kavardás volt.

Mielőtt ránk került a sor, odajött az egyik rab, mondta, hogy adjam oda a kisgyermekemet anyámnak, fogja ő. Én nem értettem, miért. Mondta, hogy a gyermek napközben anyámmal lesz, engem nem akadályoz a munkában, és majd este

együtt leszünk. Nem akartam a gyermekemet odaadni, de valóságosan kitépte a kezemből, és én beleegyeztem.

Anyámat a gyerekekkel jobbra állították, engem balra.

Láttam apámat és a testvéremet is messziről, de nem tudtam, hova kerültek.

Miután megvolt a válogatás, fürödni vittek bennünket, majd leborotváltak, szőrtelenítettek mindenütt. Kaptunk egy ruhát, a cipőnk a sajátunk maradt.

A ruha földig ért nekem, levágtam és csináltam belőle egy övet, hogy megálljon rajtam.

Estére bementünk a barakkba. Abban „kólyák” voltak: emeletes priccsek. Én a földszinten aludtam.

Anyám és a gyermekem nem volt sehol...

Hajnalban 5 órakor felkeltek bennünket és mentünk a zehlapellre, órákig álltunk a betonon. Voltak ott magyarok, oroszok, lengyelek, belgák, mindenféle náció.

Minden reggel SS-nők válogattak, minden ötödik vagy tizedik lányt-asszonyt kiválogatták és elvitték, nem tudtuk hová, de soha többé nem láttuk őket.

Reggel adtak enni. Négyünknek volt egy lavór, amiben valami üres leves volt. Körbeálltuk és úgy ettünk.

A szükségünket a latrinán végeztük, 20-30 embernek volt egy kis ülőke, leírhatatlan

Én az udvaron dolgoztam azt, ami adódott. Köveket hordtunk össze-vissza. Ott találkoztam össze egy unokatestvéremmel, aki a vonatknál dolgozott, pakolta a holmikat.

A chupa alatt Friedmann Gézával

Ő hozott nekem aztán ennivalót és egy kendőt a kopasz fejemre.

Aztán három hónap múlva egy napon megint sorba állítottak, voltunk vagy kétezren. Behajtottak a fürdőbe, megfürödtünk, kaptunk egy szürke ruhát, amin volt egy szám. Engem nem tetováltak, hanem a ruhámon volt a szám.

Bevagoníroztak bennünket, három napig utaztunk, borzasztó volt a júliusi melegben.

Három nap után megérkeztünk Gelsenkirchenbe, a belga határhoz.

Ahogy ment a csoportunk, az SS-ek kísértek. Az emberek álltak az utcán és dobáltak bennünket kövekkel meg mindennel, ami a kezükbe akadt. Az SS-ek azt mondták nekik, hogy minket a kuplerájából hoztak ki, és nem vagyunk rendes emberek.

Elérkeztünk a táborba, ahol sátrak voltak, azokban aludtunk.

Az egyik nap az udvaron összehoztam egy idősebb asszonnyal, aki megszólított. Kérdezte, ki vagyok én, olyan szép vagyok.

Mondtam, hogy beregszászi lány vagyok. Ahogy beszélgettünk, mondta, hogy van ott ismerőse, kiderült, hogy az ismerős az egyik unokatestvérem.

Ez az asszony bemutatott a lagereltesternek, aki az ő rokona volt. A lagereltester engem és egy Ági nevű munkácsi lányt beosztott egy SS-hez. Előtte orvoshoz vittek bennünket, megvizsgálták, hogy alkalmasak vagyunk-e munkára.

Az SS háztartását vezettük, főztünk, mostunk, vasaltunk, takarítottunk. Én előtte nem végeztem ilyen munkákat, azt sem tudtam, hogyan kell egy párnát felhúzni. Aztán belejöttem.

Az SS-ek között voltak idősebbek, azok nem voltak rosszak, de akihez minket beosztottak, az egy borzasztó ember volt.

Elkövetkezett szeptember, amikor

egy napon jöttek a repülőgépek és lebombázták a lágert. A szürke ruháink miatt azt hitték, németek vagyunk.

Ott maradt egy csomó lány holtan, láb nélkül, fej nélkül. Szörnyű volt.

Én beszaladtam egy SS bunkerba, nem szóltak az SS-ek semmit. Futás közben én is megsérültem a fejemre, de a barátnőim nem hagytak, kezeltek és meggyógyultam.

Az SS-ek a gelsenkircheni lágert a bombázás után kiürítették. Elkerültem egy városba, nem jut már eszembe a neve, ahol egy fiúotthonban szállásoltak el. Itt a konyhán dolgoztam. Onnan végül Karlovy Variba kerültem, és itt szabadultam fel 1945 májusban. Prágán keresztül jutottam nagy nehezen haza Budapestre.

Budapesten összetalálkoztam egy rokonommal, aki elvitt magukhoz.

Néhány hét után egy napon kinéztem az ablakon és megláttam az Apámat, aki mint megtudtam, engem keresett, mert valaki mondta neki, hogy mintha látott volna engem Pesten.

Együtt utaztunk aztán haza Nyíregyházára.

A férjem nem volt sehol. Elmondták, hogy ő a munkaszolgálatból hazajött szintén Nyíregyházára. Egyik nap ment az utcán és az oroszok elfogták, visszavitték a Szovjetunióba, és ott halt meg.

A testvérem Apámmal először Auschwitzban volt, majd elkerültek egy másik lágerbe, ahonnan a testvéremet Bergen-Belsenbe vitték, ő ott halt meg flecktífuszban.

Apám kérdezte tőlem, hogy hol van Anyám és hol a kislányom. Hát hol van? Ahol a többi...

Én elmentem Beregszászba, de csak egy napot voltam ott, láttam, hogy ott vannak az oroszok. Visszajöttem Nyíregyházára, apámat nem is engedtem, hogy odamenjen.

Nekünk a háború előtt volt Nyíregyházán házunk, de abban idegenek laktak, oda visszamenni nem lehetett. Végül egy ismerősömön keresztül kaptam egy szobakonyhás lakást a Bethlen utcán. Munkám is akadt, a moziban dolgoztam, pénz-tárban.

Aztán megismerkedtem a második férjemmel, Nánási Mihállyal, ő nem volt zsidó ember.

Egy fiúnk született, aki Amerikában él, Dallasban. Két unokám van.

Apám kiment Izraelbe, ott újból megnősült.

A férjem halála után bekapcsolódtam a Nyíregyházi hitközség munkájába, én lettem a nőegylet elnöke. Több mint 10 évig végeztem ezt a munkát, egészen addig, míg meg nem betegedtem.

Most sajnos a betegségem miatt nem tudok menni sehová. A családomat sem tudom meglátogatni, a fiam jön haza Amerikából minden évben egyszer.

A társaságot a gondozóim és a szomszédjaim alkotják, akik szeretettel vesznek körül.

Olvasok és keresztretjvényt fejtek, így tartom karban az elmémet...

Klein Éva

Nánási Mihállyal

AZ OKTALAN GYŰLŐLET ÉS A SZENTÉLY LEROMBOLÁSA

Az első szentély lerombolásához a három legnagyobb bűn vezetett: a gyilkosság, a bálványimádás és az erkölcstelenség. Hetven évvel később felépült a második szentély, ami nem sokkal azután szintén elpusztult. Azt gondolhatnánk, hogy ha ez még kétezer évvel később sem épült fel, akkor valami még hatalmasabb bűn lehetett a lerombolásának az oka. A Talmud azt mondja, hogy a második szentély lerombolásához az oktalan gyűlölet vezetett. Első pillantásra ez nem tűnik olyan súlyosnak, mint a három fő bűn, mégis ez az oka a kétezer év óta tartó diaszpórának, és a rengeteg pogromnak, kiűzetésnek, öldöklésnek és a vérvádnak.

A Római Birodalom júdeai hadjárata nem a templom lerombolásával kezdődött, hanem jóval azelőtt. A két utolsó hasmoneus uralkodó, Hirkanusz és Arisztobolus (egyébként testvérek) odáig mentek a hatalmi harcban, hogy i.e. 63-ban Rómát, az akkori világhatalmat hívták döntőbíróának. Oktalan gyűlölködésüknek az lett az eredménye, hogy Róma kapva kapott az alkalmon, bevonult Izraelbe, legyilkolt számos zsidót és a gyengébbik testvért, Hirkanuszt tette meg báb-uralkodónak. A rómaiak nem voltak érdekelve népirtásban, és általában meghagyták a leigázott terület uralkodóját a pozíciójában, persze csak névlegesen. Hagyták, hogy ő foglalkozzon a birodalom szempontjából apró-cseprő ügyekkel, feltéve, ha a római törvényeket betartják, és az adót megfizetik.

A politikai elit Izraelben inntól kezdve nem zsidókból, illetve római-párti zsidókból állt. Az ok nélküli gyűlölködés olyan méreteket öltött, hogy megszámlálhatatlan csoportra bomlott szét a nép: az asszimilált zsidók örültek a római uralomnak; a szaduceusok általában gazdag zsidók voltak, akik tagadták a szóbeli tan isteni eredetét, és bevásárolták magukat a szentély funkcióiba; a farizeusok pragmatikus zsidók voltak, akik

se nem akartak hízelegni a rómaiaknak, s nem akarták a nyílt lázadást; a zelóták nacionalista szélsőségesek voltak, akiknek egyik csoportja mindig tört hordott magánál, hogy legyilkolja a politikai ellenfeleit; a birjonimok, nacionalizmus mögé bújtatták bűnöző hajlamaikat, és a zelótákkal szimpatizáltak; és egyéb kisebb szekták, például az esszénusok vagy a Holt-tengeri Szekta, amely a tekercekről lett híres. Zsidó források 24 különböző csoportosulást említenek.

Ebben az időszakban a zsidók rengeteg fejfájást okoztak a rómaiaknak, de persze a népen belül is folyamatosan ellentétek voltak. A talmudban szerepel egy jellemző történet: Egy gazdag zsidó nagy partit adott a barátainak. A meghívókat a szolgálja kézbesítette, aki tévedésből a Kamcának szóló meghívót Bar Kamcának vitte, aki a házigazda esküdt ellensége volt. Ő megröült, azt gondolta, hogy békülni akar a vendéglátó, és el is ment. Amikor a partin kiderült a tévedés, a házigazda ki akarta dobni Bar Kamcát, aki azt kérte, hogy hadd maradjon mégis, akár meg is fizeti a részét, csak ne szegyenítse meg. A házigazda azonban hajthatatlan volt, még amikor Bar Kamca az egész vendégség felét, sőt teljes összegét is felajánlotta, akkor sem engedte meg, hogy maradjon. Bar Kamca megszégyenülve távozott, és amikor látta, hogy az ott ülő rabbik sem szólnak semmit, végzetes lépésre szánta el magát. Elment a római császárhoz, és azt mondta, hogy a zsidók lázadásra készülnek, meggyőződhet róla Róma is, csak tegyenek egy próbát: küldjenek egy állatot a Szentélybe, hogy áldozák fel, és meglátják, hogy vissza fogják utasítani. (Abban az időben elvileg feláldozták a nem zsidók adományait is.) Út közben Bar Kamca ejtett egy kicsi sebet az állaton, amit a Rómaiak nem vettek észre, vagy nem gondolták, hogy érvényteleníti az áldozatot. A szentélyben a bölcsek egy része azt mondta, hogy a béke érdekében még a hibás állatot is fel kell áldozni. Más részük

nem akarta megengedni, és végül is ők kerekedtek felül a vitában, amivel persze meggyőzték a rómaiakat a zsidók ellenállásáról.

Izrael i.sz. 66-ban fellázadt Róma ellen. Ez a mai viszonyok között annak felel meg, mintha hadat üzent volna a NATO-nak. Ennek a reménytelen harcnak három fő oka volt: Először is, az ideológiai különbségek: amikor Róma leigázott egy területet, akkor az ottani nép „isteneit” egyszerűen beolvasztotta a saját többistenhitébe, volt idő, amikor már több tízezer római „istent” imádtak. A monoteista zsidók ennek határozottan ellenálltak. Ezen kívül, ahol csak lehetett, a rómaiak lábbal tiporták a zsidó vallást: a helytartók istennek hívták magukat és a szobraikat a szentélyben kellett imádni, a szentély kiadásaira elkülönített összegből vízvezetékét építtettek. Szórakozóhelyül amfiteátrumokat építettek, ahol rabszolgák ezreit gyilkolták le brutális módokon, egy olyan országban, ahol a vallás egyik alapja az élet tisztelete és kegyetlen-ség elítélése. A második ok a belső viták voltak, a fentebb említett klikkesedés. A harmadik ok a római üldöztetés, amely először csak adózás formájában nyilvánult meg, majd egyre nyíltabb rablás és fosztogatás képében, végül pedig öldöklésben.

A harc először sikeres volt, ami óriási sokkot okozott Rómában, és antiszemita hullámokat birodalom-szerte. A bölcsek ekkor inkább kiegyeztek volna Rómával, és a szaduceusok, valamint a farizeusok bele is egyeztek, de a zelóták folytatták a harcot. Róma erre négy légiót vezényelt a területre Vespazianusz vezetésével. A rómaiak mindig is brutálisak voltak a harcban, de ebben a háborúban különösen, mert üzenetet akartak küldeni a többi népnek.

Ekkor élt Jozsef ben Matiszjahu, egy hasmoneus származású arisztokrata fiatalember, akit fontos katonai feladattal küldtek a Galilba, de ő az ország érdeke helyett a saját karrierjére koncentrált, és átállt a rómaiakhoz, később pedig Josephus Flavius néven lett híres történetíró. A Galil természetesen elesett, az ország többi része is, ahogy a rómaiak északról délre haladtak.

I.sz. 70-ben Jeruzsálemet is ostrom alá vették, ami elsőre reménytelen vállalkozásnak tűnt. Hatalmas, fallal megerősített város

volt, (nagyobb, mint ma az Óváros), normálisan 100 és 150 ezer közti lakossal, de a háború miatt a menekültekkel együtt két- vagy háromszorosára is nőtt a lakosság. Rengeteg étel volt felhalmozva, volt jó vízellátás és hősies, mindenre elszánt védők küzdöttek benne. Jeruzsálem lehetett volna az első város, amelyik ellenáll a római ostromnak, de nem így lett. Az oktan gyűlölet miatt esett el. A védők ahelyett, hogy egyesítették volna az erejüket, egymás ellen fordultak, polgárháborúval tetézve a bajt. A zelóták odáig mentek, hogy nem zsidó katonákat hívtak be a városba a többi zsidó

és kérdezte, hogy honnan vesz ilyesmit. Jochanán ben Zakkai azt felelte, hogy az Öv-aló csak egy nagy uralkodónak engedi meg, hogy lerombolja Jeruzsálemet. Ekkor hírnök érkezett Rómából azzal, hogy az előző császár meghalt, és Vespazianuszt neveztek ki utódjául. Az új császár, megdöbbenve a jövőbelátó képességétől, három kívánságát teljesítette Jochanán ben Zakkainak, aki elsőnek azt kérte: „Add nekem Javnét és a bölceit!” Ez a látszólag kis kérés biztosította, hogy fennmaradt a tóratanulás, és ezáltal a zsidóság. Másodszor azt kérte, hogy Simon ben Gamliel, a Szanhedrin fe-

Javnéba ment, ahol felállította a Szanhedrint, hogy a legnagyobb spirituális hatalom vezetését biztosítsa.

Jeruzsálemben ezalatt tovább folyt a polgárháború, még a peszachi áldozatok bemutatása is öldöklésbe fordult.

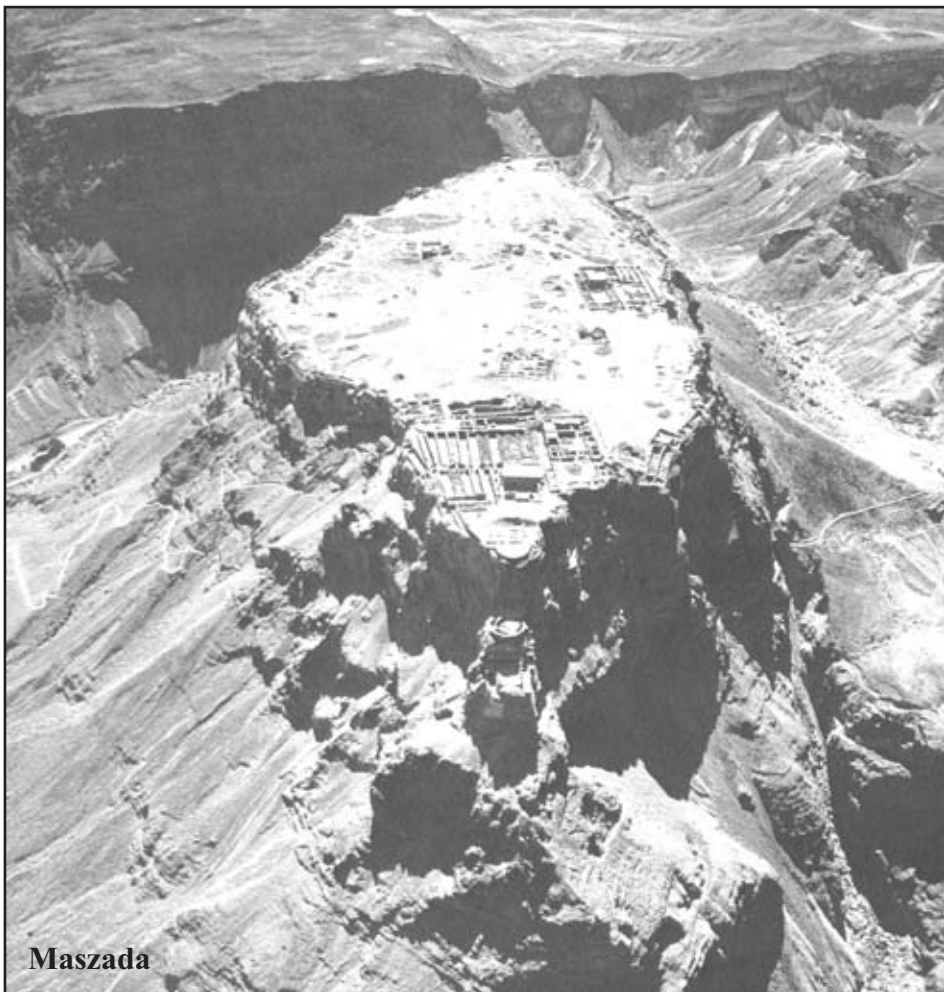
Titusz megkezdte az ostromot, és Tamuz 17-én áttörte a Templom falát. Három héten át zajlott a véres küzdelem, az éhező és kimerült védőket már csak a hősiességük és a Templom iránti szeretetük tartotta. Ám ha a Teremtő visszavonja a védelmét, akkor semmilyen hősiesség nem elég, és Áv 9-én elesett a szentély. A rómaiak felgyújtották az épületet, mindenkit lemészároltak, akit bent találtak, és mindent elvittek, amit csak tudtak. Titusz, hogy kifejezze megvetését a zsidó vallás iránt, egy prostituálttal ment be a Szentek Szentjébe. Később egy csoport zsidó rabszolgával és a templomból rabolt kincsekkel bevonult Rómába, ahol a diadalívén örökítette meg a szentély lerombolását, ma is látható rajta a Menóra. A római birodalom piacait elárasztották a zsidó rabszolgák, olyan sok volt belőlük, hogy egy ló árát nem érte el az áruk. Izraelt földig rombolták, a zsidó népet rabszolgaságba hajtották.

Kb. ezer zelótának sikerült elmenekülnie a Maszadára, ahol három évig kitarítottak, végül inkább öngyilkosok lettek, de nem adták meg magukat.

Jochanan ben Zakkai kérése megmentette a zsidóságot. Jeruzsálem megkímélésére a rómaiak nem lettek volna hajlandóak, mert példát kellett statuálniuk. A fizikai pusztulást mindig túlélte a zsidó nép, sokkal végzetesebb lett volna a spirituális pusztulás, ezt előzte meg Jochanan ben Zakkai azzal, hogy a bölcsek életét kérte, akik folytathatták a szóbeli tan továbbadását, így életben tartva a zsidóságot, és előkészítve a több ezer éves száműzetést, amikor spirituális központ nélkül kell fennmaradnia a zsidóságnak. Rómára már csak a történelemkönyvek és a romok emlékeztetnek, a zsidóság viszont ma is él.

A harmadik Szentély felépülését pedig az oktan gyűlölködés helyett egymás ok nélküli szeretetével hozhatjuk előrébb.

Domán Chana

Maszada

ellen, és felgyújtották az élelmiszerkészleteket. Éhezés kezdődött, az élelmiszerért kiszökö zsidókat a rómaiak keresztre feszítették, méghozzá annyit, hogy nem volt elég kereszt.

Ekkor Jochanan ben Zakkai, aki a mérsekelt párt vezetője volt, döntő lépésre szánta el magát. Halottnak tetette magát, és koporsóban kivitték a városból Vespazianusz elé. Úgy üdvözölte, mintha ő lenne a császár, de a római erre megharagudott rá,

jének családját ne érje bántódás, ezzel biztosította a nép vezetésének folytatását. Harmadszor orvost kért Rav Cadok számára, aki negyven éve böjtölt és imádkozott, hogy Jeruzsálem megmeneküljön. Az ő szentségére szükség volt a lerombolás utáni időszakban is.

Ezután az új császár visszatért Rómába, hogy a legnagyobb földi hatalom vezetését biztosítsa, és a fia, Titusz vette át Jeruzsálem ostromát. Jochanan ben Zakkai pedig

Felhasznált források:

History of the Jewish People, Mesorah Publication

A KÖTÁBLÁK NYOMÁBAN

A két kőtábla központi helyet foglalt el a szent sátorban a pusztai vándorlás során. Később, mikor felépült a Szentély, annak keleti falán, az aron kodesben (frigyszekrény) helyezték el. Egy évben egyszer, jom kipurkor a főpap kinyitotta a szekrényt és kimondta Isten nevét. Ez a név, amely ma már ismeretlen, 39 betűből állt.

A kőtáblák sorsát a második Szentély pusztulása után homály fedi. Nagyon sok mendemonda kapott szárnyra. Közülük talán a legérdekesebb az, amelyik arról szól, hogy Salamon király feleségül akarta venni Sába királynőt. A királynő hatalmas kísérettel vonult be Jeruzsálembe. Valamilyen oknál fogva azonban a frigy nem jött létre. Közben a királynő kíséretének egy része megszökött. Visszamentek Etiópiába, és a legenda szerint magukkal vitték a két kőtáblát is, amelyeket a mai napig ott őriznek egy Axum nevű városban. Van ott egy kis zsinagóga, ahová soha nem engednek be látogatót. Egyetlen őr vigyáz a kőtáblákra. Nem tudni, van-e valóságalapja ennek a legendának. Évente egyszer a városban ünnepséget rendeznek, amelyen hatalmas kőtábla-másolatokkal vonulnak fel.

Titusz császár diadalívének egyik részlete azt a jelenetet ábrázolja, amelyben a rómaiak a második Szentély elpusztítása és kifosztása után magukkal viszik a menórát. Logikus következtetésnek tűnik, hogy amennyiben a kőtáblák is a kezükbe kerültek volna, nyilván rákerülnek a diadalívre.

Egy másik feltevés szerint az 1100-as évek elején hat-hét templomos lovag jelent meg Jeruzsálemben. Egy barlang-kápolnában szállásolták el magukat a Szentély hegyen. Szegény keresztény vándorok támogatásával és kalauzolásával foglalkoztak. Teltek-múltak az évtizedek, újabb lovagok léptek az időközben elhunyt helyére. Egyszer csak minden előzetes jel

nélkül mindannyian eltűntek Jeruzsálemből. Később kiderült – és ez tény –, hogy a kápolnán keresztül emberi ésszel szinte felfoghatatlan módon ásatásokat folytattak a hegy belsejében. Több kilométer hosszú alagutakat ástak. Találtak-e valamit vagy sem, elvittek-e onnan valamit vagy sem, ez a mai napig rejtély maradt. Tény, hogy mikor ez a csoport visszatért Franciaországba, nagyon rövid időn belül hihetetlenül meggazdagodtak. Ez okozta később a vesztüket, pontosabban az, hogy kölesönt is folyósítottak a francia királyi háznak. IV. Fülöp király

szerint egy skót városkába. Ott építettek egy kápolnát, amely misztikus, a mai napig megfejthetetlen jelekkel van tele. Számtalan kusza alagutat vájtak a kápolna alatt, de hogy ott tarthatták-e a kőtáblákat vagy bármit a Szentély kincsei közül, arra nincs bizonyíték.

Nem érdektelen megjegyezni, hogy a náci Németországban Hitler maga is az okkultizmus nagy hódolója volt. Tanácsadói javaslatára ásatásokat folytatott Egyiptomban és Palesztinában, egyes források szerint a kőtáblák után kutatva.

A rejtély máig megoldatlan. Egyesek úgy vélik, hogy jobb, ha homály fedi a kőtáblák sorsát, mert előke-rülésük esetén számos bonyodalmat

A menóra Titusz diadalívén

az 1300-as évek elején úgy gondolta, egyszerűbb, ha a csoport tagjait elteszi láb alól, és megkaparintja a kincset. Valahogy megneszelték a tervet, és néhányan elmenekültek, a legenda

okoznának, kezdve attól, hogy hol is helyezték el őket. Ultraortodox körök pedig nyilván a messiási napok eljövételének biztos előjeleként fogadják a hírt.

Bereczky Albert és a Magyar Református Ébredés című lap kezdeményezésére Nyíregyházára 1946. augusztus 14-17-re összehívták a református lelkészeket, presbitereket, tanítókat és más egyházi embereket az evangelizáció, az egyházpolitikai és belpolitikai kérdések megvitatására. Majd' 350-en jöttek össze. Itt hangzott el a következő felhívás: „A reánk nehezedő felelősség súlya alatt és a zsidósággal szemben elkövetett mulasztások és bűnök miatt is népünkkel együtt bűnhődve – átérezve azt a szörnyű fájdalmat, amit az életben maradt zsidóság szeretteinek embertelen elhurcolása és borzalmas kiirtása miatt hordoz –, megkésve bár, de most Isten színe előtt bocsánatot kérünk a magyar zsidóságtól. Országos Református Szabad Tanács.”

Részlet Kertész Gábor elnök beszédéből

1. Kavicsok és koszorúk
2. Útban a temetői megemlékezésre
3. Izraeli vendégek:
a Friedmann házaspár
4. Frölich Róbert főrabbi
5. Kertész Gábor elnök
6. Az emlékfalnál

Felvételek a június 6-i megemlékezésről

FELHÍVÁS

Újságunk színvonalának emelése érdekében kérjük, segítsék munkánkat bármilyen észrevétel, kritika formájában. Szívesen fogadunk véleményt olyan kérdésekben is, hogy milyen témájú írások legyenek többségben, mint: vallás, politika, Izrael, humor, stb. vagy változzon-e a kép-cikk arány?

Szándékunkban áll egy „olvasói levelek” rovat létrehozása, ahol az ilyen jellegű hozzászólások kívánság szerint nyilvánosságra is kerülhetnek, és itt szeretnénk helyet biztosítani bármilyen egyéb témájú, már csak a példányszám miatt is közösségnek nevezhető olvasótáborral megosztani akart gondolatnak, történetnek.

Elérhetőségünk: sofarujsag@gmail.com

Postacím:

Zsidó Hitközség, Sófár újság, 4400 Nyíregyháza, Mártírok tere 6.

Együttműködésüket előre is köszönjük:

A szerkesztőbizottság

Májusi események

Hitközségünk május hónapban több vallási, kulturális és közéleti rendezvényen képviseltette magát.

A Nyíregyházán rendezett 2010. évi Protestáns Akadémia keretében hitközségünk elnöke Savuot ünnepe alkalmából előadást tartott Ruth könyve 1.14-17-ből, értelmezve annak egyes maig ható gondolatait.

A Megyei Pedagógiai Társaság rendezvényén, melyen a református, evangélikus és görög katolikus egyházak is részt vettek, Kertész Gábor elnök előadást tartott „A zsidó nő szerepe a tradicionális zsidó hitvallásban” címmel.

TISA BE'AV-I IMAREND: Július 19, kedd 19.00 óra, július 20, szerda: 8.30

TEMETŐI NYITVA TARTÁS:

Hétfőtől csütörtökig 9-től 16 óráig
Vasárnap 9-től 12-ig

Állami és zsidó ünnepeken zárva.

Elérhetőség: 06-30-318-4907

Sürgős esetben hívható:

Somos Péter gondnok: 06-30-490-0084

SÓFÁR

A Nyíregyházi Zsidó Hitközség folyóirata Postacím: 4400 Nyíregyháza, Mártírok tere 6., e-mail: sofarujsag@gmail.com, tel./fax: (36)-42-417-939 Web: www.sofar-ujzag.hu Számlaszám: OTP 11744003-20331427

Főszerkesztő: Somos Péter. Felelős kiadó a Nyíregyházi Zsidó Hitközség. Szerkeszti a szerkesztőbizottság

Typográfiai munkák: Kalenda Szerkesztősége (4400 Nyíregyháza, Zrínyi I. u. 3-5)

Készült a Gprint Iroda digitális nyomdájában (4400 Nyíregyháza, Szabolcs u. 7/A)

A folyóirat ingyenes!

KÉK NEFELEJCS

Kertész Imre¹ Kaddis a meg nem született gyermekért című művében dühösen utasítja vissza azt az együttlérzőnek szánt, bár kétség kívül nem egészen őszinte, kissé mentegetőző és már-már közhely számba menő mondatot, hogy „Auschwitzra nincs magyarázat.” Az író szerint ezerszámra található indok a vézorkorszak borzalmára. Szerinte az önzetlen jóság, ami még azokban a szörnyűséges időkben is néha megmutatkozott, inkább igényelné a magyarázatot.

Napjainkra a személyiség- és a szociálpszichológia igen megbízható módszertannal alátámasztott – bár néha egymásnak ellentmondó – elméletekkel képes indokolni a soát, az emberi kegyetlenséget, a gyilkolást, az antiszemitizmust és az előítéletek képzését. Az affektív pszichológia altruista modelljei pedig az önzetlenséget hivatottak indokolni többkevesebb sikerrel. Ezek jó részét lehet alkalmazni a világtörténelemben oly gyakran előfordult egyéb genocídiumokra is, de számos közülük csak a zsidóságra vonatkoztatva értelmezhető.

A folyton újjáéledő antiszemitizmus egyik elkerülhetetlen következménye, hogy gyakran felvetődik még mostanság is, miért foglalkozik olyan sokat a tudomány és a közélet a holocaust borzalmával? Miért nem kerül hasonló alapos elemzés tárgyává az amerikai indiánok kiirtása, a törökök által elpusztított mintegy másfél millió örmény, vagy a Szovjetunióban deportált, majd meggyilkolt krimi tatárok és volgai németek ügye? Ezeken kívül még hosszan lehetne sorolni a történelem emberirtásait, keserűen igazolva Vörösmarty Mihály² állítását, hogy „Az emberfaj sárkányfog-vetemény”.

Kovács András³ szerint a zsidók második világháború alatt átélt szenvedései a történelemben azért példa nélküliek, mert a nemzetiszocialista antiszemitizmus a potenciális áldozatok körét pontosan meghatározta, és aki ebbe a körbe belekerült, pusztán származásánál fogva halálra ítéltetett. Hihetetlen, hogy ez a cél a civilizált Európa egyik történelmi és kulturális központjában fogalmazódott meg, és megvalósításához a modern állam intézményrendszerét és apparátusát állította szolgálatba. Elképesztően rövid idő leforgása alatt mintegy 6 millió zsidót sem-

misítettek meg, az európai zsidóság 60%-át.

Vitathatatlan tény, hogy emberek halála között nem lehet rangsort felállítani. Ez az axióma a legszebben és legtömörebben John Donne⁴ egyetemes humanizmusában fogalmazódik meg: „minden halállal én leszek kevesebb, mert egy vagyok az emberiséggel”.

Nem kérdés, hogy a huszadik század és a második világháború tömegével mutatott példát a borzalmakra, melyből különösen Közép- és Kelet-Európában szinte minden népnek kijutott. Azonban Bibó István⁵ a maga

Bibó István szobra

nemében egyedülálló tanulmányában rámutat arra a kirívó eltérésre, mely kiemeli a zsidók szenvedéseit a többi közül a történelemben, és különösen a második világháború alatt.

„Nemcsak a kereszténység és a civilizáció évszázadaiban, de az emberi kegyetlenség történetének évezredeiben is folyton érvényesült egy határ, melyet elvben alig, s a gyakorlatban sem oly gyakran hágtak át, mely bizonyos kíméletet biztosított öregek, asszonyok és gyermekek életének; a zsidókat ért tömeggyilkosságoknak ellenben a fajleméletnek s az irányítók szándékának megfelelően az öregek, asszonyok és gyermekek éppen úgy tömeges áldozatai voltak, mint a férfiak. S a kiválasztásnak s a halálig gyöttrésnek olyanok voltak a módszerei, hogy azok között, akik mégis túléltek őket, tízezrével vannak a szó klinikai értelmében elmebeteg. Közöttünk járnak és élnek emberek, akik látták vagy tudták az édesanyjukat vagy feleségüket kopaszon és meztelenül mustrálgatni, bántalmazni és halálba küldeni, közöttünk járnak szülők, akik látták

vagy tudták gyermekeiket máglyára dobni s újszülötteiket a vagon falához veretni, vagy akik a megőrülés határán emésztik magukat azzal az önkínzó és végsőleg alaptalan váddal, hogy miért engedték vagy küldték szeretteiket valamilyen, végül halálba vezető útra.”

Véleményem szerint a holocaust a zsidóság számára az egyén és a közösség szintjén egyaránt az egyik legfontosabb feladatként a zsidó identitás meghatározását jelölte meg. Meggyőződésem, hogy az önazonosság kimondása nélkül eleve lehetetlen a traumák feldolgozása, a reményteli jövőbetekintés és – ha úgy adódik – jelen boldogságának megélése a maga teljességében.

Ezt hangsúlyozza Hahn István⁶ is 1946-ban megjelent művében, a Zsidó nép történetében: „Egy összeomlott múlt romhalmazán kellett őseinknek is újjáteremteniük a közösségüket a két szentélypusztulás, majd a késő középkorban a nyugat-európai zsidóság megsemmisülése után. Akkor is és most is mindent újra kellett kezdeni.”

A francia forradalmat követően a rendi államot a szabadság, egyenlőség és testvériség szellemében működő polgári állam váltotta fel. A zsidóság is Európa valamennyi államában új kihívásokkal találta szemben magát. Az országok a nacionalizmus eszmerendszeréhez igazodva nemzetállamok kialakítására törekedtek. Ennek megfelelően megindult a zsidóság tömeges asszimilálódása az új, osztályokra tagolódott társadalomba. Ez a folyamat bizonyos esetekben sikeresnek volt mondható, számos példáját lehet találni mind a magyar, mind a világtörténelemben olyan zsidó származású tudósoknak, államférfiaknak, íróknak, költőknek, egyéb területeken alkotó gondolkodóknak, akik teljes mértékben azonosultak az őket körülvevő ország nemzetével, népével.

A hazai és a nemzetközi tudományos életben egyaránt a legnagyobb orientalistaként tisztelt és számon tartott Goldziher Ignác⁷ gyakran emlegetett mondása, hogy „A tudománynak nincs hazája, de a tudósnak kell hogy hazája legyen.” Goldziher 1919-ben lemondott a Magyar Tudományos Akadémiában viselt osztályelnöki tisztségéről Lóczy Lajos antiszemita felszólalása miatt. Ennek ellenére naplójában ezt jegyezte fel: „Még a gondolatától is irtódom azonban, hogy elhagyjam hazámat, és

Goldziher Ignác emléktáblája Székesfehérvárott

kivándoroljak. Nincs az a hatalom a világon, amely engem hazámból elvigyen.”

Tény, hogy az asszimiláció folyamatának utolsó szakaszában, a XIX. század vége felé láthatóak voltak figyelemre méltó eredmények. Benjamin Disraeli miniszterelnök lehetett Nagy-Britanniában, Ulmann Móric és Kornfeld Zsigmond feszíthetett sujtásos ruhában karddal az oldalán a magyar főurak között. Azonban a Dreyfus- és a Tiszaeszlári-per, a Kelet-Európai pogromok, majd később a zsidótörvények és a holocaust ékesen bizonyították, hogy az asszimiláció a maga túlzásaival és

erőszakosságával nem sikerült, nem sikerülhetett. A huszadik század közepére a zsidó identitás átalakult. Az addigi etnikai-, vallási-, kulturális- és népközösséget felváltotta a sorsközösség, vagy, ahogy Kertész Imre helyesebben megfogalmazta, egyfajta „sorsnélküliség”.

Leonyid Gozman⁸ orosz szociálpszichológus szerint a nemzeti identitást vizsgálhatjuk a társadalmi helyzet, vagy az önkép variánsaként. Ez az önkép mind kognitív – miért vagyok zsidó? mit jelent ez? -, mind affektív komponenseket bekapcsol: hogyan viszonyulok a

zsidóságomhoz, mit érzek ezzel kapcsolatban?

A nyolcvanas években Gozman végzett egy rendkívül érdekes kutatást. Megkérdezett száz moszkvai zsidó értelmiségit, hogy ki számíthat zsidónak. A kapott válaszokat hat csoportra lehetett osztani:

- zsidó az, akinek a szülei zsidók;
- zsidó az, aki a judaizmust vallja;
- zsidó az, akinek az van beírva az útlevelebe;
- zsidó az, akit üldöznek;
- zsidó az, aki annak érzi magát;
- a zsidó különös pszichikai tulajdonságokkal és erkölcsi karakterrel, nemkülönben különös tehetséggel rendelkező ember stb.

Az adott válaszokban általában több kategória szerepelt egyszerre, de feltűnően keveset szerepelt a vallás, mint elengedhetetlen tényező. A válaszadók többsége nem tartotta kötelező komponensnek a judaizmust, azonban szinte mindenki megemlítette a szülők identitását, valamint az üldözést, mint elkerülhetetlen velejáróját a zsidó létnek.

A megkérdezetteknek alig egynegyede beszélt arról, hogy a zsidóság pusztán önidentifikáció kérdése, vagyis zsidó az, aki annak vallja magát.

Nagyjából ezzel egyidőben, 1982 és 1989 között Erős Ferenc⁹ és munkatársai Magyarországon vizsgálták a zsidó identitás szerkezetét. Ez egy döntően szociálpszichológiai témájú kutatás volt, mely azonban nagyban épített a pszichoanalízis módszertanára. Összesen 150 mélyinterjút készítettek, melyeknek segítségével a holocaustot átélő szülők gyermekeiben keresték a szülők által a gyermekekbe átörökölt trauma nyomait. Ezek az interjúk sok esetben először nyitották meg az emlékezés csatornáit. A kutatók fel akarták tárnai a „második generációhoz” tartozók szocializációjának, személyiségfejlődésének, identitás-alakulásának sajátos csatornáit.

Tudvalevő, hogy az extrém trauma következménye a hallgatás, képtelenség a kommunikációra, melynek következtében a traumatikus élmény hozzáférhetetlenné válik, vagyis „enkapszulálódik”. Ez a traumának az az oldala, amely tudattalanul tevődik át a második generációra, létrehozva a „túlélőszindrómának” egy haloványabb megismétlését, a „második generációs tünetcsoportot”.

A kutatás rávilágított, hogy a „második nemzedék” zsidó identitásának alapját a holocaust képezte. Nagy részük azért tekintette magát zsidónak, mert a szülei át- és túlélték az üldözéseket. Kiderült, hogy a zsidó iden-

titásnak a holocaustra való redukálása része egy általánosabb tendenciának, az asszimilációnak is. Lehet valaki teljesen tudatlan a zsidó vallás és a kultúra tekintetében; lehetséges, hogy nincs semmiféle tényleges, tartalmi köze a zsidósághoz – és ugyanakkor azt gondol-

Alfred Dreyfus

hatja, hogy ilyesmit nem is kell keresnie, mivel a holocaust, illetve a második generációhoz való tartozás önmagában is elégséges ahhoz, hogy zsidónak vallhassa magát – olyan mértékben és úgy definiálva, ahogyan ez neki jól esik. A megkérdezettek nagy részének a zsidóság másodlagos közösséget jelent, amely nem annyira a közös interakciókon, mint inkább múltbeli közös élményeken, a közös szenvedés tudatán alapul.

Juraj Spitzer¹⁰ így írta le a kitaszítottság érzését Nem akartam zsidó lenni című művében:

„Ha az ember megválaszthatná születése helyét és környezetét, aligha választaná, hogy zsidó legyen Közép-Európában, még hozzá a XX. század közepén.

Éreztem, hogy a kollektív bűnvád igazságtalan. Én sem vádolhattam minden embert azért, hogy szögesdrót mögé, ezekbe a karokkal bemázolt barakkokba kerültem, baromként elszállításra ítélve. Hogyan élhetnék együtt ilyen emberekkel, ha megélek másfajta időt? Mások kollektív vádolása eltereli a figyelmet a saját bűnről. Nem minden földbirtokost, bankárt és kereskedőt kergettek el az otthonából, csak a zsidókat. Égtek a zsinagógák, szétlopkodták az ezüst gyertyatartókat, elégették a könyveket és a tóratekerceket. A holtakat se hagyták békén, ledöntötték és szétverték a sírköveket. Elűzték az iparosokat, munkásokat, diákokat, öregeket és gyermekeket. Nem azért büntették őket, mintha különlegesen a szlovák nép fölé magasodtak volna, hanem azért, mert zsidók voltak.”

A kettős mérce mindig felháborító. Tapasztalataim szerint a magyar diákok alap- és középfokú tanulmányaik során alig, vagy inkább soha nem hallanak arról, hogy a zsidóság milyen mértékben és hogyan vett részt az 1848-49-es szabadságharcban. Azon túlmenően, hogy a közösség komoly anyagiakkal támogatta a magyar nép forradalmát, a zsidó honvédek számarányukon felül képviselték magukat a hadseregben – bár kezdetben meg sem akarták engedni nekik a belépést. Ezek a katonák társaikhoz hasonlóan életüket tették kockára, vagy ha úgy adódott, áldozták fel egy olyan országért, melynek ők akkor még nem lehettek teljes jogú állampolgárai, egy olyan hazáért, mely nem tekintette őket gyermekeinek.

Nem esik szó az első világháborúban a magyar hadsereg kötelékeiben hősi halált halt zsidó katonákról sem. Azonban mindig kiemelik, hogy a háborút követő, az ország sorsát illetően különösen szerencsétlen következményekkel járó forradalomban és a Tanácsköztársaság vezetői között, a vörös terror végrehajtásában a zsidóság tagjai túlréprezentálva vettek részt. Ez tény, de annak kifejtése már elmarad, milyen összetett gazdasági és szociális folyamatok determinálták ezt a tendenciát.

Napjainkban antiszemitának lenni társadalmilag nem elfogadott dolog. Sokkal konvencionálisabb a „nemzeti”, „nemzetféltő”, vagy egyszerűen „keresztény” önkategorizáció. Tagadhatatlan, hogy ezek a fogalmak eredeti jelentésüket illetően rendelkeznek legitim értékekkel, csak az a probléma, hogy manapság használatuk során szinte mindig kirekesztést rejtenek magukban. Akik kimondják őket, nem hajlandók elismerni a párhuzamot a Magyar Gárda fasiszta retorikája és a szlovákiai nyelvtörvény között, a határon túli magyarverések és az itthoni romák elleni támadások között.

Az egykori népies-urbánus ellentét hagyományából a rendszerváltást követően mára lassan kialakult a politikai barikád két oldalán a jobb- és baloldali szembenállás. Elmondható ugyanakkor mindkét táborról, hogy az antiszemitizmus és a cigányellenesség nem kizárólag az egyiknek vagy a másiknak az ismérve. Viszont mindkét póluson megfigyelhető a felelősség mérsékelt vállalása, valamint a populizmus és a demagógia gátlástalan használata a hatalom megszerzése és megtartása érdekében.

A XIX. század második felétől, miután ráébredt az ország soknemzetiségűségében

rejülő veszedelemre, a magyar uralkodó elit fő törekvése az volt, hogy megpróbálta egyben tartani a történelmi Magyarországot. Ennek a törekvésnek a jegyében vált szükségessé az államnemzet és a nemzetállam fogalmának megkülönböztetése, valamint a politikai nemzet eszmeiségének bevezetése. A zsidóságra, mivel tagjai közül számosan igen jelentős mozgótőkével rendelkeztek, az ország gazdaságának égető szüksége volt. A zsidó szellemi- és banktőke hozta létre az ország vasúthálózatát és modern iparát. Ugyanakkor, talán részben ennek a szerepnek a betöltéséből adódóan, ebben az időben kezdődött meg a zsidóság démonizálása, és lett az osztályrésze az állandó görcsös félelem, valamint a többségi társadalom felől az általános megvetettség. Ez enyhébb formában „úri, vagy közönséges antiszemitizmusként” az úgynevezett „szalonzsidózásban” mutatkozott, durvábban pedig diszkriminációként jelentkezett. Ezt a fajta demonizálást még legnagyobbjaink is komolyan vették. Széchenyi István¹¹ például ezt írta naplójába 1848. május 20-án: „Oda vagyunk mi magyarok! Egy német és egy szláv birodalom. A pajkos magyar kimarad! Egyedüli szövetségeseink a zsidók lesznek – kik a hátunkon akarnak kilovagolni a mocsárból!”

Az első világháborút követően a megcsönkített Magyarország társadalmának legegésztőbb problémája a földkérdés megoldása volt. A Horthy-korszak egyik legnagyobb bűne, hogy a nagybirtok-rendszer sérthetlenségét részben úgy tette lehetővé, hogy a zsidóságot állította bűnbaknak a nép felé, s kirekesztő diktatórikus politikáját antibolsevizmussal és irredentizmussal tette legitimé. Sikeresen terelte el a társadalom figyelmét a földosztásról, a parasztság és a munkásság nyomorúságos helyzetéről.

A már emlegetett megosztottság, mely a hazai politikai és kulturális elitet jellemzi, részben eltérő történelem-szemléletéből fakad. A Horthy-korszakot a magyar társadalom nemzsidó többsége egy összeomlott és megrabolt nemzet regenerálódási kísérletének látja. A második világháborút követően a szovjet csapatok érkezését pedig megszállásként értelmezi, melynek során lerombolták az országot, nők tömegeit erőszakolták meg és ártatlanok ezreit hurcolták el.

Ezzel szemben a hazai zsidóság a Horthy-korszakot egy alapvetően antiszemita rendszerként definiálja, mely lényegét tekintve egyenes út volt a kirekesztéstől a deportálásokon át a koncentrációs táborokig. Azok a zsidók, akiket

a nyilasoknak nem sikerült a jeges Dunába lőniük, akik el tudtak bújni Budapesten az orosz csapatok megérkezéséig, az érkező katonaságot nem képesek másként, mint felszabadítókként látni. A zsidóság számára a szovjet katonák nyitották ki a gettó kapuját és vetettek véget a munkaszolgálatnak. Ezen a megítélésen még az a tény sem változtat, hogy a szovjetek egy olyan rendszert hoztak létre Magyarországon, mely ugyancsak antiszemita volt, és hogy rengeteg zsidónak kellett később a Gulágra mennie. Hogy az ostrom után az Andrássy út 60-ban a kisnyilasoknak gyakran nem kellett mást tenni, mint átöltözni és felvenni az ÁVO-s egyenruhát Rákosi Mátyás beleegyezésével és olykor utasítására, mivel ezeket az embereket később kézben lehetett tartani, és mert „kelletek a jó szakemberek”.

A magyar társadalom a múlt borzalmaival mind a mai napig nem volt képes szembenézni. A felelősség vállalása olyan nagyfokú erkölcsi bátorságot és intellektuális magasztot igényel, mellyel a huszadik században és azóta is a magyar szellemi eliten belül egyedül csak Bibó István rendelkezett. Ellenvetésként gyakran elhangzik, hogy olyan régen történtek már ezek a dolgok, nem kell velük foglalkozni. Nyilvánvaló, hogy ez az érvelés nem állja meg a helyét. A múlt eseményei, ahogy az már bizonyosodott, mind az egyén, mind a közösség szintjén egyaránt meghatározzák a mindennapokat. Az áldozat vállalása, a nehézségekkel való megküzdés általában rendkívül nehéz feladat. Sokkal egyszerűbb bűnbakokat keresni, legyenek azok akár a zsidók, a cigányok, a bankárok vagy a szőke nők. A 2008 őszi kirobbant világválság egyik következménye, hogy a radikális szélsőjobbaldali mozgalmak szerte Európában, a centrumban és a periférián egyaránt mind nagyobb teret nyernek maguknak a politikában, a médiában és a társadalom különböző rétegeiben.

A demagógia ellen azért lehetetlen harcolni, mert a jellembeli gyengeség lágy talaján születik és a kétségbeesés elvakult őrvölgébe táplálja. Mivel a hazugság elemi esszenciája, masszívan tud ellenállni mindenféle logikának és észérvelésnek. Mégis, nemcsak az értelmiségnek, hanem valamennyi gondolkodó embernek kötelessége vállalni ezt a szellemi küzdelmet. Ennek pedig nagyon egyszerű oka van, melyet Antoine de Saint-Exupéry¹² fogalmazott meg a legtalálóbban:

„Ha vállalom a megaláztatást, amit a házam hoz rám, hatalmam van hatni a házamra. A házam én vagyok, én a házam vagyok. De ha

elutasítom magamtól a megaláztatást, dőljön össze a ház, ahogy neki tetszik, én pedig megyek egyedül, dicsőségesen, haszontalanabb leszek a halottnál.

Hogy legyen az ember, legelőször is fel kell vennie a terhet.”

Jakus László

A cikk 2009. januárban íródott, szerzője pszichológia szakos egyetemi hallgató.

Hivatkozott irodalom:

1: Kertész Imre: Kaddis a meg nem született gyermekért. Magvető, Budapest 2002. 104. o.

2: Vörösmarty Mihály Munkái, Első Kötet. Részlet Az emberek c. versből. Franklin Társulat, 241. o.

3: Kovács András: A kéznél lévő idegen. Antiszemita előítéletek a mai Magyarországon. PolgArt Könyvkiadó, 2005. 16. o.

4: in: Ernest Hemingway: Akiért a harang szól. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1970. 5. o.

5: Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2001. 41-42. o.

6: Hahn István: A zsidó nép története. Makkabi Kiadó, Budapest. 200. o.

7: in: Goldziher Ignác: Előadások az iszlámról. Katalizátor Könyvkiadó, Budapest, 2008.

8: Leonyid Gozman: Egyéni választás. in: Zsidóság, identitás, történelem. szerk.: Kovács M. Mária, Yitzhak M. Kashti és Erős Ferenc. T-Twins Kiadó, 1992.

9: Erős Ferenc: A zsidó identitás szerkezete Magyarországon a nyolcvanas években. in: Zsidóság, identitás, történelem. szerk.: Kovács M. Mária, Yitzhak M. Kashti és Erős Ferenc. T-Twins Kiadó, 1992.

10: Juraj Spitzer: Nem akartam zsidó lenni. Babel Kiadó, Budapest, 2007. 81. o.

11: Széchenyi István: Napló. Gondolat, 1978. 1245. o.

12: Antoine de Saint-Exupéry: A hadirepülő. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005. 361. o.

Felhasznált irodalom:

Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Osiris Kiadó, Budapest, 2001

Hágár Ország. A magyarországi zsidóság – történelem – közösség – kultúra. szerk: Szalai Anna. Antall József Alapítvány/Kossuth Kiadó, Budapest, 2009.

Jean-Paul Sartre: Elmékedések a zsidókérdésről. Göncöl Kiadó, Budapest

Csepeli György: Előítélet és antiszemitizmus. Józsefvárosi Műhely Kiadó, 1998.

Történelem. 6. kötet, 1914-től 1990-ig. Szerzők: Herber Attila, Martos Ida, Moss László, Tisza László. Kiadta a Reáltanoda Alapítvány, 1997.

Szombat. Zsidó politikai és kulturális folyóirat. 2009. október/XXI. évfolyam 8. szám.

Kornfeld Zsigmond.